

Izlaganje sa znanstvenog skupa  
328.123(497.5):323.1  
316.356.4(497.5):321.7

## Nacija i opozicija Problem modernizacije hrvatskog društva

NENAD ZAKOŠEK\*

### *Sažetak*

Koristeći se analitičkim okvirom teorije modernizacije, autor razmatra bitna svojstva socijalne zajednice u predmodernom društvu, u kojem ona počiva na srodstvu, vjerci i kulturnim obrascima. U modernom društvu uspostavlja se novi oblik socijalne zajednice - a to je nacija. Ona nastaje unutar konstituiranog političkog okvira kao zajednica pojedinaca, podređenih jedinstvenom pravnom okviru. Nasuprot zapadnom modelu "države-nacije" stoji istočnoeuropski model "kulturalne-nacije" ili etničke nacije za koju se može reći da je nepotpuno modernizirana socijalna zajednica. U Hrvatskoj prevladava model kulturne, odnosno etničke zajednice. Posljedice su takvog modela jačanje autoritarnih tendencija i otežan razvoj demokracije. U takvoj koncepciji socijalne zajednice, nema mjesta za opoziciju. U Hrvatskoj je nužna kulturna i politička modernizacija u pravcu socijalne zajednice, s jačom ulogom intelektualnih elita i drugih društvenih aktera.

U kojoj su međusobnoj svezi nacija i opozicija? Odgovor na to pitanje potražiti ću pomoću jedne vrlo općenite socijalne teorije: teorije modernizacije. Osim ovoga općenitog pitanja, u središtu je pažnje ove rasprave i sveza između specifičnog shvaćanja nacije koje prevladava u hrvatskom društvu i politici, te obilježja i položaja hrvatske opozicije. Stoga ću se najprije pozabaviti općenitim određenjem naznačenih pojmova koristeći analitički okvir teorije modernizacije, da bih se zatim okrenuo pitanju u kakvom su odnosu nacija i opozicija u hrvatskom društvu, u njegovoj prošlosti i, osobito, u njegovoj sadašnjosti. Na kraju ću na temelju izložene analize pokušati izvesti nekoliko zaključaka o perspektivi političkog razvoja hrvatskog društva.

### I.

Većina se suvremenih autora slaže da je nacija bitno moderan fenomen, štoviše, sam je prijelaz iz tradicionalnog u moderno društvo povezan s nastankom nacije (Gellner 1983., Habsbawn, 1991.). Nacija je povijesno

\* Nenad Zakošek, docent Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Teorije društvenog razvoja.

nov, naime upravo moderan oblik društvene integracije. U svojoj klasičnoj studiji o društvenoj evoluciji Talcott Parsons rabi već ranije razvijeni koncept društvenog sustava. Društvenu evoluciju opisuje kao proces diferenciranja društvenih struktura koje izvršavaju četiri temeljne funkcije: adaptaciju, očuvanje obrasca, postizanje cilja i integraciju. Društvena struktura koja osigurava integraciju u Parsonsovoj se terminologiji naziva socijetalnom zajednicom.<sup>1</sup> Socijetalna zajednica je socio-kulturna struktura koja definira pripadnost nekom društvu, određuje tko je član društva, a tko nije — ili, drukčije rečeno: utvrđuje liniju inkluzije i ekskluzije — te članove društva na temelju zajedničkog kolektivnog identiteta integrira u društvenu cjelinu. Integracija se postiže različitim mehanizmima u društvima na različitim stupnjevima evolutivnog razvoja. U predmodernim društvima socijetalna zajednica počiva na strukturama srodstva, konstitutivnom vjerskom simbolizmu, odnosno diferenciranome religijskom sustavu, te na tradiranim etničkim kulturnim obrascima (jeziku, običajima i ritualima, itd.). U modernom se društvu, tvrdi Parsons, uspostavlja novi oblik socijetalne zajednice, koji se umnogome razlikuje od njezinih predmodernih oblika: riječ je o naciji. Štoviše, on smatra da je upravo transformacija tradicionalnih oblika socijetalne zajednice glavni kriterij društvene modernizacije.<sup>2</sup> Ova se transformacija, odnosno izgradnja nacije, najprije zbiva u zapadnoj Europi i u SAD (Parsonsovi su glavni primjeri Engleska u 17. stoljeću, Francuska nakon 1789. te SAD koncem 18. i početkom 19. stoljeća). Specifičnosti te toga novog oblika socijetalne zajednice u sljedećem: kriterij pripadnosti društvu (članstva u socijetalnoj zajednici) odvaja se od *partikularističkih* svojstava neke populacije koja su neupitno zadana tradicijom (nadasve: srodstvene sveze, običaji, vjera) i vezuje uz *općenitije* vrijednosti. Riječ je prije svega o integraciji posredstvom pravno definiranog statusa pojedinaca i njihovih ovlaštenja kao građana (*entitlements*), na razini zajednice poopćenih i standardiziranih kulturnih vrijednosti i znanja, te prava na političku participaciju (koje velika većina građana dobiva tek s razvojem moderne masovne demokracije). Kako Parsons najprije izvodi na engleskom primjeru, nacija nastaje unutar već konstituiranog i stabiliziranog političkog okvira kao zajednica pojedinaca podvrgnutih jedinstvenom pravnom poretku, *zajednica građana (citizens)* koji uživaju jednaka prava, *neovisno* o vjerskoj pripadnosti (isprva to vrijedi bar za različite protestantske denominacije). *Istodobno* s tim procesom zbiva se *kulturna integracija* građana: kroz izgradnju standardnog nacionalnog jezika, širenje pismenosti sve do općeg osnovnog obrazovanja i kulturnu homogenizaciju u institucijama javnosti.<sup>3</sup>

<sup>1</sup>U hrvatskom je izdanju tako preveden izvorni termin "societal community". Parsons terminološkim parom societal/social (u prijevodu, iako ne uvijek konzekventno, socijetalno/društveno) razlikuje razinu društvenog sustava kao cjeline od razine bilo koje posebne društvene strukture, odnosno društvenog odnosa unutar njega; usp. Parsons 1991. te izvornike Parsons 1966. i Parsons 1971.

<sup>2</sup>A ne, primjerice, tehnološki razvoj uslijed industrijske revolucije ili širenje tržišnih ekonomskih institucija.

Napokon, integracija nove socijetalne zajednice zbiva se i kroz političke institucije, *inkluzijom* sve širih socijalnih slojeva u institucije reprezentativne demokracije i širenjem demokratskih participacijskih prava.

Kako bi se izbjegli mogući nesporazumi, te do kraja pojasnila Parsons-ova teza, nužno je naglasiti da moderna socijetalna zajednica i u svom zapadnom modelskom obliku (Engleska, Francuska, SAD) predstavlja, dakle, kombinaciju univerzalističkih i partikularističkih elemenata: univerzalističkih građanskih prava i demokratskih institucija s posebnim kulturnim sadržajima i formama koji se povijesno uspostavljaju kao obvezujuća “nacionalna kultura”. Stoga su kriva shvaćanja koja ovaj zapadni model nacije prikazuju kao isključivo univerzalističko-racionalni konstrukt, lišen svakog kulturnog partikularizma. Partikularistički je kulturni fundament svagda prisutan (iako ne naprosto tradicijom zadan), ali je ujedno nadopunjen i imanentno preoblikovan generaliziranim pravnim normama i demokratskim institucijama. Konzekvencija je takve složene strukture da moderna socijetalna zajednica zadržava u sebi neprevladivu napetost. Da nije tako, ne bi se moglo objasniti zašto integracija modernog društva ostaje omeđena državnim granicama te kolektivni identitet vezuje (i) uz posebne kulturne obrasce, odnosno zašto je upravo nacija (a ne čovječanstvo) moderni tip socijetalne zajednice.<sup>4</sup>

Prikazano modernizacijsko-teorijsko određenje nacije suočeno je s brojnim osporavanjima, koja se prije svega pozivaju na činjenicu da zapadni obrazac izgradnje nacije nije primjenljiv na niz drugih povijesnih slučajeva, nadasve ne na formiranje nacija u srednjoj i istočnoj Europi. Stoga se zapadnom modelu “državne nacije” (tj. nacije koja se formira u okviru izgradnje državne strukture) suprotstavlja istočno-srednjoeuropski model “kulturne nacije” (dakle, zajednice koja se u svojoj konstituciji ne oslanja na državu, nego se integrira posredstvom kulture).<sup>5</sup>

Model “kulturne nacije” (ili također, sinonimno, “etničke nacije”<sup>6</sup>) pretpostavlja zajednicu zasnovanu na tradiranoj kulturi, dakle poima naciju kao bitno predmodernu strukturu, koju karakterizira kvazi-prirodnost i

<sup>3</sup>Ovaj aspekt osobito naglašava Ernest Gellner (Gellner, 1987.).

<sup>4</sup>Integracija koja se zbiva posredstvom nacije i unutar granica nacionalne države (u terminologiji Davida Lockwooda riječ je o *socijalnoj integraciji* nasuprot *sistemskej integraciji*, usp. Lockwood, 1964.) ne smije se brkati s razmjenskim, komunikacijskim i interakcijskim mehanizmima — poput tržišta, različitih nadnacionalnih asocijacija i društvenih pokreta ili suvremenih elektronskih medija — koji doista nadilaze nacionalne granice i tendencijski zadobivaju globalni karakter.

<sup>5</sup>Kategorijalno razlikovanje “državne” i “kulturne” nacije potječe izvorno od njemačkog povjesničara Friedricha Meineckea. Usp. o tome Kallscheuer/Leggewie, 1994., Schieder, 1991.

<sup>6</sup>To je, primjerice, terminološki prijedlog Alberta F. Reiterera (usp. Reiterer, 1988.: 41–42).

objektivnost: pretpostavlja se da se nacija ne može po volji oblikovati i da je naprosto "askriptivno" zadana pojedincu, koji je u nju "uvođen" i prihvaća je kao nešto prirodno. Sasvim je nedvojbeno da se takvo razumijevanje nacije javlja u istočno i srednjo-europskim nacionalnointegracijskim ideologijama, kao i da se taj istočnoeuropski, "kulturni" obrazac formiranja nacija razlikuje od zapadnog. Međutim, teorija modernizacije vrlo dobro može objasniti tu okolnost. Nacija formirana na temelju tog obrasca *nepotpuno je ili parcijalno modernizirana* socijetalna zajednica. U takvoj je zajednici započet proces *generalizacije vrijednosti* na temelju kojih se zbiva integracija: naime, kako pokazuju relevantna istraživanja (Hobsbawm, 1991., Anderson, 1990., Gellner, 1983.), nacionalna kultura kao medij integracije nipošto nije nešto što se naprosto preuzima iz tradicije; naprotiv, ona je uvelike rezultat svjesne selekcije i standardizacije, kao i žestokih političkih borbi oko toga koji su kulturni sadržaji i oblici podobni za to. Nacionalna je kultura, dakle, proizvod procesa u kojem dolazi do kognitivnog i vrijednosnog poopćavanja. Međutim, ukoliko nacija ostaje zarobljena u obzoru kulturne samo-definicije (i stoga ideologijski iskazana kao nešto prirodno, pradavno, itd.), ona je lišena bitnih atributa modernosti. Definicija socijetalne zajednice, odnosno modus društvene integracije ne uključuje univerzalističke pravne i demokratske sastojke (kao što je slučaj kod zapadnog modela nacije). Ukratko, samo "kulturna" nacija jest nepotpuno, parcijalno modernizirana zajednica. Ovaj kulturno-nacionalni model utoliko reducira socijetalnu zajednicu na etnicitet, a naciju poima kao etničku naciju (vidi bilj. 6.).<sup>7</sup> Povijesno je, međutim, i takva kulturna/etnička nacija politička konstrukcija, a ne entitet koji bi bio dan kao samorazumljiv i naprosto generiran i preuzet iz tradicije: ona je uvijek proizvod određene etnonacionalističke ideologije i njome nadahnutog pokreta, koji na temelju upravo ideoloških kriterija odabire elemente tradicije i pretvara ih u obvezujući nacionalni kanon.<sup>8</sup>

Ovime dospijevamo do problema odnosa nacije i politike. Kulturno definirana, tj. nepotpuno modernizirana, nacija (odnosno etnonacionalističke ideologije koje uspostavljaju ovaj tip socijetalne zajednice) nisu imanentno upućene na demokratske institucije. Štoviše, predodžba o normativno obvezujućem karakteru kulturne tradicije, kao i težnja ka maksimalnoj etnokulturnoj homogenizaciji, bitno sužavaju političko polje, kako u pogledu aktera koji se u njemu legitimno pojavljuju tako i u pogledu dopuštenog raspona

<sup>7</sup>Doduše, ne smije se smetnuti s uma da pojam etniciteta, kritički rabljen osobito u najnovijim etnološkim raspravama, ima mnogo šire značenje i da se ne može reducirati niti na etnonacionalistički, navodno nepromjenjivi, kulturni supstrat, niti pak samo na oblike zajedništva i kulturne elemente preuzete iz tradicije i utoliko osuđene na odumiranje u procesu modernizacije. (Leggewic, 1994.)

<sup>8</sup>Nota bene: "kulturna" ili etnička definicija nacije javlja se u naroda koji nemaju nezavisnu nacionalnu državu, ali ona najčešće perzistira i nakon njezina uspostavljanja: čini se da jednom uspostavljeni etnonacionalistički obrazac uspješno blokira nastavak procesa kulturne i političke modernizacije

interesnih i ideoloških divergencija. Politika se supstancijalno poima kao realizacija iz povijesti deduciranih "nacionalnih ciljeva" ili čak "nacionalnog poslanja".<sup>9</sup> Nasuprot tome, moderna nacionalna zajednica (u smislu prethodno naznačenog zapadnog modela) imanentno uključuje ljudska prava i demokratske institucije: upravo se tek s općošću građanskih prava (iz kojih više nije izuzeta nijedna vjerska, spolna ili kulturna društvena grupa) i sveobuhvatnom demokratskom inkluzijom dovršava proces izgradnje nacije. Političko je polje, u pogledu ciljeva i rezultata, potpuno otvoreno: demokratske institucije definiraju tek proceduralna pravila političkog djelovanja i odlučivanja. Sklop političkih institucija i aktera — u strukturno-funkcionalnoj, kao i u sistemskoj teoriji definiran kao politički sustav — lišen je hijerarhijskog "vrha", te se može razumjeti kao institucionalna arena u kojoj se zbiva cirkularna interakcija između političke publike (birača, građana), legislative i vlade/uprave, kojom se proizvodi legitimacija te omogućuje legislativno odlučivanje i implementacija zakona (Luhmann, 1990.: 46–51). Načelna otvorenost političkog procesa u tako pojmljenome političkom sustavu iskazuje se u odsutnosti monopola moći, dakle u bitno "poliarhičnoj" strukturi moći (Dahl, 1971.), te u podvajanju izbornom procedurom legitimiranih aktera u središnjim političkim institucijama na vladu i opoziciju. Štoviše, potonja dva momenta, pluralna, odnosno poliarhična struktura moći (u čitavom političkom sustavu), te prisutnost dijade vlada/opozicija u institucijama političkog odlučivanja, smatraju se, uz političku inkluziju na temelju općeg prava glasa, bitnim odrednicama modernog pojma (liberalne) demokracije.

Koje su implikacije institucionalizacije opozicije u procesu političkog odlučivanja? Prije svega, mijenja se razumijevanje uloge vlasti u društvu. Institucije i akteri s legalnim prerogativima političkog odlučivanja i implementacije odluka (vlada, *government*) ne tvore privilegirani subjekt koji je hijerarhijski nadređen društvu (kao u apsolutnoj monarhiji ili u autoritarnim i totalitarnim sustavima) i po volji ga modelira. Vlast vlade tek je privremeno ovlaštenje (stečeno na temelju votuma većine) za političko odlučivanje unutar strogo određenog okvira i pod stalnim nadzorom (parlamentarne) opozicije. Nadalje, opozicija ne samo da omeđuje vlast, nego omogućuje mirnu promjenu i inovaciju u političkom sustavu, na temelju demokratske volje većine. Napokon, (parlamentarna) opozicija je sredstvo institucionalizacije protesta i time jamstvo pacifikacije društvenih sukoba, koji bez te mogućnosti političke artikulacije i medijacije mogu razviti razorni potencijal (o čemu ponovo svjedoči iskustvo postsocijalističkih društava).

<sup>9</sup>Etnonacionalistička mitologija vrlo često naglašava sudbonosnu povijesnu misiju vlastite zajednice: primjerice, u barem desetak europskih naroda postoji predodžba o vlastitoj povijesnoj ulozi "predzida kršćanstva" koja je onemogućila prodor inovjernih barbara u Europu.



U "kulturnom", odnosno etnonacionalističkom poimanju nacije, u mjeri u kojoj ono ne uspijeva inkorporirati građanska prava i demokratske političke institucije u definiciju socijetalne zajednice, nema mjesta ni za opoziciju.

## II.

Kako se iskustvo razvoja hrvatskog društva može ocijeniti iz perspektive teorije modernizacije? Koji je tip nacije prevladao u procesu hrvatske izgradnje nacije (*nation-building*) i kako se to iskazuje u izgradnji samostalne hrvatske države? Koje posljedice odatle proizlaze za mjesto i ulogu opozicije u hrvatskome političkom sustavu?

Moja je osnovna teza da je proces modernizacije hrvatskog društva ostao nedovršen upravo na fundamentalnoj razini definicije socijetalne zajednice, tj. određenja hrvatske nacije. Izgradnja nacije u hrvatskom društvu nedvojbeno pripada istočnoeuropskom kulturnom, odnosno etničkom modelu. Povijesni razlozi takvoga razvoja uglavnom su poznati: prije svega, politička neautonomnost hrvatskog društva, njegova pripadnost različitim i promjenljivim državnim cjelinama, te napokon, suočavanje s etničkim rascjepom unutar samoga hrvatskog društva, koji je proizašao iz etnonacionalističke autodefinicije Srba u Hrvatskoj. Uvjeti za dosljednu i potpunu modernizaciju socijetalne zajednice nedvojbeno su bili nepovoljni. Ipak, unatoč tome što je Hrvatska smještena u tipično istočnoeuropsku povijesnu konstelaciju, današnji se rezultat nedovršene kulturne i političke modernizacije nipošto ne smije razumjeti kao plod povijesnog determinizma. U Hrvatskoj su povijesno postojali značajni ideologijski projekti i političke snage koji su za cilj imali realizaciju nacionalnog koncepta na razini moderne socijetalne zajednice: izvorno Starčevićovo pravaštvo, orijentirano prema demokratskim idealima francuske revolucije i utemeljeno na ideji konstrukcije Hrvatske kao političke zajednice koja u sebi obuhvaća različite etničke elemente; izvorno hrvatsko federalističko i također multietnički usmjereno jugoslavenstvo; napokon i Radićev republikanski federalizam, koji je polazio od etno-kulturnog razumijevanja hrvatske nacije, ali ga je nastojao povezati s republikansko-demokratskim institucijama, uvažavajući pri tome u potpunosti etnička i politička prava srpskog naroda. Nažalost, nijedan od ovih potencijala iz različitih razloga nije povijesno iskorišten. Pravaštvo se potkraj 19. stoljeća transformiralo u etnonacionalističku ideologiju, da bi u ustaškom pokretu i državi bilo dovedeno do svoga šovinističkog ekstrema. A izvorno hrvatsko federalističko jugoslavenstvo, kao i Radićev federalizam, naposljetku su podjednako razbijeni imperijalnim srpskim jugoslavenstvom, kao i beskompromisnim srpskim etnonacionalizmom. Nakon katastrofičnih iskustava prve polovice 20. stoljeća, ti su modernizacijski potencijali bili (barem privremeno) izgubljeni i nisu se mogli obnoviti unutar ideološkog okvira komunističkog pokreta.

Nacionalna ideologija, koja nakon 1990. postaje dominantnom u Hrvatskoj, ne uspijeva revitalizirati modernizacijski element povijesnih nacionalnih

doktrina, iako se djelomice eksplicitno poziva na njih. Hrvatsko društvo danas, prvi put u svojoj povijesti, raspolaže autonomnim političkim institucijama. Međutim, hrvatska nacija ostaje zajednicom u kojoj je proces modernizacije bitno nedovršen. Ta se nedovršenost osobito očituje u rascjepu između etno-kulturne definicije nacije i njezinih pravnih posljedica (primjerice, dodjele državljanstva, pa i posebnih političkih prava), s jedne strane, te ustavno proklamirane političke konstrukcije hrvatske države kao zajednice svih svojih građana (*citizens*), s druge strane. Konzekvenca je takvog stanja da se svi društveni i osobito politički odnosi neposredno "etniziraju".<sup>10</sup>

Hrvatsko postkomunističko iskustvo pokazuje da političke posljedice nedovršenog procesa nacionalne modernizacije bitno otežavaju demokratski razvoj i jačaju autoritarne tendencije. Manifestacije autoritarnosti su višestruke. Nakon kratkotrajne faze liberalizacije i pluralizacije 1989./1990. u Hrvatskoj se uspostavila monopolistička interpretacija političkog polja, utemeljena upravo u etnonacionalističkom poimanju nacije. Na djelu je jedna vrsta historicističkog determinizma, koja iz navodno tradicijom zadanoga, povijesno nepromjenljivoga nacionalnog fundamenta hoće reducirati raspon suvremenog političkog polja u Hrvatskoj. Drukčije rečeno, uspostavlja se slika monističke, odnosno unilinearne strukture nacionalne političke tradicije, u kojoj nema mjesta političkim alternativama: sve su povijesno prisutne nacionalne političke opcije, prema toj interpretaciji, zapravo uvijek htjele isto. Najbolja je ilustracija ove monističke slike ideološka samodefinicija Hrvatske demokratske zajednice, koja hoće biti integracijom glavnih političkih struja hrvatske povijesti — pravaštva, Radićevog republikanizma i nacionalnog boljševizma — kao pukih varijacija jedne bitno homogene, etnonacionalističke tradicije. Već je iz prethodnih naznaka jasno da je takva slika rezultat jednostrane selekcije i reinterpretacije tradicije u skladu s normativnim modelom hrvatske "etničke" nacije.<sup>11</sup>

Koncepcija politike utemeljena u ovoj vrsti historicističkog determinizma bitno je autoritarna. Politika se ne shvaća kao prostor sučeljavanja alternativnih programa koji se na miran način i u skladu s demokratskim procedurama natječu za potporu većine, nego kao instrument realizacije

<sup>10</sup>Rezultati etniziranja politike, kojem su univerzalističke pravne i demokratske institucije strane, mogli su se, primjerice, vidjeti u hrvatskim izborima 1995. Dodjela specijalnoga izbornog prava, na proceduralno krajnje nejasan način, pojedincima hrvatskog porijekla koji nisu članovi hrvatskog društva, kao i proceduralno proizvoljna redukcija zastupnika srpske etničke zajednice, upućuju na jedan te isti problem: fluidnu, nekonzistentnu definiciju (simboličkih) granica hrvatske socijalne zajednice.

<sup>11</sup>Takav postupak zapravo proizvoljno reducira i falsificira stvarnu hrvatsku političku tradiciju, odbacujući sve ideološke sadržaje koji su nadilazili etnonacionalistička ograničenja i pokušavali misliti modernu hrvatsku nacionalnu zajednicu: autentične doktrine Starčevića i Radića, izvorno hrvatsko jugoslavenstvo, pa i dio hrvatske lijeve jugoslavističke tradicije.

nekoga višeg nacionalnog cilja deduciranoga iz obvezujuće nacionalne tradicije. U takvoj koncepciji politike nema mjesta za opoziciju: ako su politički ciljevi zadani kulturnom (etničkom) tradicijom, a ne kontingentni rezultat političkog procesa, onda se opozicija pojavljuje ili kao izraz političke nesposobnosti i "diletantizma" onih koji ne vide jedino moguću nacionalnu političku strategiju, ili je pak izraz izvansustavnog osporavanja i izdaje, što, drukčije rečeno, znači da ugrožava opstanak socijalne zajednice.

Konstituiranje političkog polja u pola desetljeća nakon sloma komunističkog poretka uvelike je u skladu s ovdje izloženom "logikom". Položaj opozicije u političkom sustavu nestalan je i dvojbena, ona ne raspolaže ni materijalnim ni simboličkim resursima pomoću kojih bi se mogla ustoličiti kao stvarni korektiv i kontrolor vladajuće politike, izvor alternativnih političkih programa i institucionalizirani kanal kritike i protesta. Ona se, naprotiv, nalazi u položaju stalne prinude da legitimira pretpostavke i svrhu vlastita djelovanja. Ako je moja analiza točna, to nije samo (niti najprije) posljedica ratnog stanja u kojem se nalazi hrvatska država (iako je nedvojbeno da potreba za političkim konsenzusom u bitnim pitanjima državne politike u ratu doista sužava prostor opozicijske aktivnosti), nego prije svega izraz jednog kulturno-političkog nedostatka nedovršene modernizacije hrvatske nacije. Stjecajem povijesnih okolnosti, kao i usljed propusta i slabosti povijesnih aktera, definicija socijalne zajednice hrvatskog društva ostaje ograničena reduciranom etnonacionalnom predodžbom fundamentalne, nepromjenljive i normativno obvezujuće tradicije. Univerzalističke vrijednosti pravne države i demokratskih institucija ostaju izvanjske ovom samorazumijevanju, i zbog toga se tako teško uspostavljaju u stvarnome političkom životu.

### III.

Kako na temelju izložene analize ocijeniti perspektivu razvoja hrvatskog društva, osobito njegova političkog sustava? Kakvi su izgledi da se stabilizira položaj opozicije, a time i demokratski poredak, u hrvatskoj politici, imajući u vidu sadašnji povijesni trenutak?

Na temelju prethodnih uvida odgovore na ta pitanja može se formulirati u obliku sljedeće hipoteze: do jačanja opozicije i stabilizacije demokracije neće doći nekom vrstom automatizma, naprosto uslijed izmjene izvanjskih uvjeta u kojima se odvija politički život (dakle, okončanja rata u Bosni i Hercegovini, obnove cjelovitosti hrvatskog državnog teritorija, ekonomskog poleta i ubrzane socijalne i strukturne diferencijacije hrvatskog društva). Uz sve te elemente, koji su zasigurno vrlo važni, bitna je evolucija samih političkih aktera te osobito transformacija kulturnog samorazumijevanja političke zajednice koja je okvir njihova djelovanja. Time dolazim i do logičnog zaključka ove rasprave. Opozicija u Hrvatskoj neće izboriti svoje sustavno mjesto u politici, niti će osigurati stabilnu demokraciju, ne uspije



li se nastaviti proces kulturno-političke modernizacije hrvatskog društva u pravcu moderne socijetalne zajednice. Riječ je, dakako, o kompleksnom procesu koji ne mogu promicati samo političke elite. Od njih možda još istaknutiju ulogu u tome imaju intelektualne elite, ali i mnoštvo drugih društvenih aktera, uključujući svakako same hrvatske građane.

### Literatura

Anderson, B., *Nacija — Zemljišna zajednica*, Zagreb, 1990.

Berding, H. (ur.), *Nationales Bewusstsein und kollektive Identität*, Frankfurt/Main, 1994.

Dahl, R., *Polyarchy: Participation and Opposition*, New Haven (Conn.), 1971.

Gellner, E., *Nations and Nationalism*, Oxford, 1983.

Gellner, E., "Nationalism and the two forms of cohesion in complex societies", u: Gellner, E., *Culture, Identity, and Politics*, Cambridge, 1987., 6–28.

Hobsbawn, E., *Nation and Nationalism since 1789: Programme, Myth, Reality*, Cambridge, 1991.

Kallschauer, O., Leggewie, C., "Deutsche Kulturnation versus französische Staatsnation?", u: *Berding* 1994., 112–162.

Leggewie, C., "Ethnizität, Nationalismus und multikulturelle Gesellschaft", u: *Berding*, 1994., 46–65.

Lockwood, D., "Social Integration and System Integration", u: Zollschan, G.K., Hirsch, W. (ur.), *Explorations in Social Change*, London, 1964., 244–257.

Luhmann, N., *Political Theorie in the Welfare State*, Berlin — New York, 1990.

Parsons, T., *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*, Englewood Cliffs (N.J.), 1966.

Parsons, T., *The System of Modern Societies*, Englewood Cliffs (N.J.), 1971.

Parsons, T., *Društva*, Zagreb, 1991.

Reiterer, A.F., *Die unvermeidbare Nation. Ethnizität, Nation und nachnationale Gesellschaft*, Frankfurt/Main — New York, 1988.

Schieder, T., *Nationalismus und Nationalstaat. Studien zum nationalen Problem im modernen Europa*, Göttingen, 1991.

Nenad Zakošek

*NATION AND OPPOSITION.  
PROBLEM OF THE MODERNIZATION  
OF THE CROATIAN SOCIETY*

*Summary*

By using the analytical framework of the theory of modernization, the author analyses the fundamental features of social community in postmodern society in which it rests on kinship, religion, and cultural patterns. In modern society a new form of social community is established — nation. It emerges within a constituted political framework as a community of individuals, subordinated to an integral legal framework. Contrary to the western model of “state-nation” there is the easteuropcan model of “culture-nation” or ethnic nation which might be said to be an uncompletely modernized social community. The dominating model in Croatia is one of the cultural or ethnic community. The consequences of such a model are the strengthening of authoritarian tendencies and the arrested development of democracy. In such a concept of social community there is no place for opposition. In Croatia, cultural and political modernization in the direction of social community with a more prominent role of intellectual elites and other social actors is vital.